

Lausunto Eduskunnan sosiaali- ja terveystieteiden valiokunnalle hallituksen esityksestä laiksi sukupuolen vahvistamisesta sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta

Riittakerttu Kaltiala

Nuorisopsykiatrian professori, Tampereen yliopisto

Ylilääkäri, vastuualuejohtaja, Tampereen yliopistollinen sairaala

Eduskunnan sosiaali- ja terveystieteiden valiokunta on pyytänyt minulta lausuntoa tuekseen käsitellessään hallituksen esitystä laiksi sukupuolen vahvistamisesta sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta. Asiantuntemukseni tässä asiassa rakentuu työlleni Tampereen yliopistollisen sairaalan nuorisopsykiatrian vastuualueen ylilääkärinä, jossa roolissa olen vastannut asetuksella kahteen yliopistolliseen sairaalaan keskitetystä sukupuolen uudelleenmäärittelyn edellytysten arvioimisesta alaikäisten osalta alkaen 2011, jolloin nämä tutkimukset avattiin alaikäisille. Toiminnan kehittämisen ja kliinisen työskentelyn lisäksi olen 2011 alkaen tehnyt runsaasti tutkimustyötä alaikäisten sukupuoli-identiteetin teemoista. Viime vuosina olen toiminut tämän aihepiirin asiantuntijana useissa kotimaisissa ja kansainvälisissä selvityksissä ja päätösprosessien valmisteluissa. Olen koulutukseltani lääketieteen tohtori, yhteiskuntatieteiden kandidaatti ja nuorisopsykiatrian, oikeuspsykiatrian ja psykiatrian erikoislääkäri.

Sukupuolen vahvistamisen edellytykset (1 §):

Lakiesityksen tavoitteena on vahvistaa henkilön itsemääräämisoikeutta erottamalla sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista. Hakemus sukupuolen vahvistamisesta perustuisi henkilön omaan selvitykseen koskien hänen sukupuolen kokemustaan. Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen erottaminen lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista on perusteltua. Oikeudellisen sukupuolen muuttamisen ei kuitenkaan missään tilanteessa tule merkitä subjektiivista oikeutta julkisin varoin kustannettaviin terveydenhuollon palveluihin, vaan terveydenhuollon interventioiden tulee aina perustua lääketieteelliseen harkintaan niiden tarpeellisuudesta, hyödyistä ja haitoista.

Nykyisessä translaissa sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä on lisääntymiskyvyttömyys. Kansainväliset ihmisoikeuselimet ovat ilmaisseet tästä paheksuntansa Suomelle. Lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistaminen on tarkoituksenmukaista ja nimenomaan se syy, miksi translain muuttamista harkittiin jo 2010-luvun alussa.

Hallitusohjelman mukaisesti sukupuolen vahvistaminen omasta ilmoituksesta on rajattu täysi-ikäisille. Lain valmistelun aikana on kuitenkin toistuvasti nostettu esille, tulisiko oikeudellisen sukupuolen vahvistaminen uudella tavalla mahdollistaa myös alaikäisille. Nuoruusikäisten identiteettikehityksen keskeneräisyyden vuoksi ikärajan alentamista ei tule harkita. Identiteetin vahvistuminen on nuoruusiän kehityksen lopputulos. Toisin kuin lakiesityksen taustamuistiossa mainitaan, nuoruusikäisten transsukupuolisuuden kokemus näyttää tähänastisen tutkimustiedon valossa olevan melko pysyvä ainoastaan niissä tapauksissa, jossa identifioituminen vastakkaiseen sukupuoleen on selkeästi alkanut jo lapsuudessa ja vahvistunut puberteetissa. Puberteetissa ja sen jälkeen ilmaantuneen biologisesta sukupuolesta poikkeavan sukupuoli-identiteettikokemuksen pysyvyydestä ei ole minkäänlaista tutkimustietoa kuten ei sen optimaalisista

hoitovaihtoehtoistakaan. Valtaosa alaikäisistä sukupuoli-identiteettitutkimuksiin hakeutuvista Suomessa on havahtunut transsukupuolisuuden kokemukseensa vasta puberteetin jälkeen. Lisäksi merkittävä osa alaikäisenä sukupuoli-identiteettitutkimuksiin hakeutuvista kärsii niin merkittävistä vakavista psykiatrisista häiriöistä, että se heikentää heidän päätöksentekokykyään näin vakavissa asioissa, ja edelleen merkittävän osan kokonaisidentiteettikehitys on vielä niin kysymätön ja hajanainen, ettei voida päätellä mitään aidosti omalähtöisestä, pysyvistä identiteetistä. Näissä tilanteissa ei ole tarkoituksenmukaista mahdollistaa sukupuolen vahvistamista uudella tavalla vaan antaa nuorelle kasvurauhaa. Sukupuolen vahvistaminen ei olisi nuoruusiän aikana vakiintuneen identiteetinmuodostuksen vaatima vahvistus vaan kehitystä suuntaava interventio. Kun sukupuoli-identiteetin teemat ovat jo pitkään olleet voimakkaasti esillä julkisessa keskustelussa, on nykyään tavallista, että nuoret etsivät kehitysvaiheen kasvukipuihin ja vaikeampiinkin ongelmiin ratkaisua sukupuolen korjauksesta muiden, tarkoituksenmukaisempien interventioiden kustannuksella. Tämän kehityksen tukeminen olisi omiaan myös viivyttämään varsinaisesti tarpeenmukaisia interventioita ja tukitoimia ongelmatilanteissa.

Alle puberteetti-ikäisistä lapsista, jotka identifioituvat biologisesta sukupuolestaan erkanevalla tavalla tai kokevat sukupuolihaastusta, neljä viidesosaa kokee puberteetin myötä toisin. Siksi lasten kohdalla ei tule harkita juridisia eikä fyysisiä interventioita sukupuoli-identiteetin takia.

Sukupuolen vahvistamisen menettely (2 §)

2 §:n mukainen käytäntö sukupuolen juridista muuttamista haluavan ihmisen omaan hakemukseen perustuvasta sukupuolen vahvistamisesta on perusteltu aikuisuuteen ehtineillä henkilöillä, joilla voi olettaa olevan jo vakaa, saavutettu identiteetti. Haasteita tulee aiheuttamaan se, että valtaosa aikuisuudessa oikeudellisen sukupuolen korjauksesta ja sukupuoliominaisuuksia muokkaavia hoitoja toivovista on tosiasiallisesti myöhäisnuoruusikäisiä, 18-22-vuotiaita, joiden identiteettikehitys saattaa vielä olla hyvin keskeneräinen. Omaan ilmoitukseen perustuva prosessi mahdollistane potilaan näkökulmasta helpommin myös sukupuolen vahvistamisen takaisin aiempaan. Detransitio (palaaminen alkuperäiseen sukupuolirooliin ja oikeudelliseen sukupuoleen) on yleensä raskas päätös, jonka uusi laki tekisi helpommaksi.

Hallituksen ehdotuksessa on suunniteltu niin nopeaa prosessia kuin hallinnollisesti on mahdollista. Eduskunnan tulee harkita, olisiko varsinainen harkinta-aika kuitenkin paikallaan ehkäisemään harkitsemattomasti läpivietyjä hallinnollisia prosesseja, tarpeettomia kuluja ja väärinkäytöksiä. Kuukauden ajanjakso ennen hakemuksen vahvistamista saattaa olla vakaan harkinnan varmistamiseksi varsin lyhyt.

Sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutukset (3 §)

Ehdotetun lain on arvioitu mahdollisesti edellyttävän muutoksia vankeus- ja tutkintavankeuslakien säännöksiin vankien sijoittamisesta sekä henkilöntarkastuksista ja päihitteettömyyden valvonnasta. Vastaavia säännöksiä on myös laissa poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta. Lain on myös arvioitu edellyttävän muutoksia eräisiin rikoslain säännöksiin.

Sukupuolen vahvistamisen kautta ei tule tehdä mahdolliseksi saada muiden henkilöiden turvallisuutta vaarantavia oikeuksia, esimerkiksi mahdollisuutta vapautua vankeinhoidossa henkilöntarkastuksista tai tulla sijoitetuksi vahvistetun sukupuolen mukaisesti haavoittuvassa asemassa olevien (yleensä naisten) asuntoihin tai pääsyä käyttämään muiden oikeuksia loukkaavalla tavalla intiimitilanteita sisältäviä tiloja kuten puku- ja pesutilat. Sukupuolittain erillisillä pukeutumis- ja pesutiloilla on laaja kulttuurinen hyväksyntä ja tämä erillisuus voi olla edellytys esimerkiksi sille, että tytöt monista etnisistä ja kulttuurisista ryhmistä pääsevät koulutukseen ja harrastuksiin. Yksittäisen sukupuolensa biologisesta sukupuolestaan

poikkeavasti vahvistaneen henkilön oikeuksia esimerkiksi puku- ja pesutilojen suhteen ei tule tulkita tavalla, jonka vuoksi toiset joutuisivat vetäytymään ja heidän oikeutensa siis kaventuivat.

Sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutukset ja vanhemmuus (4 §)

Oikeusvaikutuksissa tulee kaikissa huoltajan asemassa olevien henkilöiden oikeudellisen sukupuolen korjaamista ja hänestä käytettävien nimikkeiden ratkaisuissa ensisijaisesti varmistaa alaikäisen huollettavan edun toteutuminen. On myös tärkeää varmistaa, ettei lainkohtia voida tulkita niin, että terveydenhuoltoa veloitettaisiin ryhtymään biologisesti perustelemattomiin hoitoihin, esimerkiksi yrittämään mahdollistaa raskaus biologiselle miehelle tai raskaudentilan ja maskulinisoivien hormonihoitojen jatkaminen samanaikaisesti, mikä vaarantaisi sikiön terveydentilan. Hedelmöityshoitolaisten soveltaminen lisääntymisbiologisen sukupuolen mukaan on selkeyttävä päätös hedelmöityshoitoja antaville tahoille.

Vanhemmuutta kuvaavaan nimikkeen muuttaminen (5 §)

Lakiesityksen perusteluissa ei ole asianmukaisella tavalla kiinnitetty huomiota siihen, millaista kuormitusta alaikäiselle lapselle voi aiheutua, jos vanhemman muuttaessa oikeudellista sukupuoltaan hänen vanhemmuutensa lasta koskeissa asiakirjoissa muutetaan äidistä isäksi tai päinvastoin. Asialla voi olla merkitystä lapsen identiteetin kannalta. Salaisuuksien vartioiminen on lapsille psyykkisesti kuormittavaa. Lapsivaikutuksissa ei ole otettu huomioon lapsen psyykkiselle kehitykselle mahdollisesti aiheutuvaa haittaa siitä, että vanhemmuusnimikkeen muuttuessa myös lapsen henkilöhistoriaa jälkikäteen muutettaisiin. Lapsen tarpeet tulee asettaa aikuisen etujen edelle. Vanhemmuutta kuvaavan nimikkeen muuttamisen asiasta lapsen kannalta tulee hankkia riippumattomien lastenpsykiatrian ja kehityspsykologian asiantuntijoiden lausunnot.

Muita seikkoja

On mahdollista, että oikeudellisen sukupuolen muuttaminen omalla ilmoituksella ilman lääketieteellistä kannanottoa johtaa siihen, että jotkut henkilöt eivät lainkaan tarvitse terveydenhuollolta apua sukupuoli-identiteettinsä takia, mikä vähentäisi terveydenhuollon kuormitusta. Lisäksi sukupuoli-identiteettiin liittyvän sukupuoli-identiteettin tutkimusjakson painopiste siirtyisi puhtaasti potilaiden hoidontarpeen arvioimiseen, kun tutkimus ja hoito on tähän mennessä liitetty ensisijaisesti sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytysten selvittämiseen. On kuitenkin huomioitava, ettei hallinnollisesti vahvistettu sukupuoli sellaisenaan ole edellytys ruumiillisiin hoitotoimenpiteisiin; potilaiden valmius ja tarve niihin on edelleen terveydenhuollossa selvitettävä.

Sukupuoli-identiteetin tutkimukset on nyt keskitetty transasetuksella HYKS:iin ja TAYS:iin. Jatkossa sukupuoli-identiteettin tutkimuksen ja hoidon keskittämisestä aiotaan säätää erikoissairaanhoidon keskittämisasetuksella. Tutkimusten ja hoidon keskittämisestä voidaan säätää keskittämisasetuksessa. Sukupuoli-identiteettiperustaisen hoidon arvioon ei kuitenkaan ole tarkoituksenmukaista lisätä resursseja. Kun lausuntotaakka oikeudellisen sukupuolen vahvistamisesta poistuu ja PALKOn 2020 antamia tarkoituksenmukaisia suosituksia hoidon porrastuksesta noudatetaan niin, että keskitettyjen tutkimusyksiköiden vastuulle jää nimenomaan fyysisten identiteettiperustaisten hoitojen tarpeen ja soveltuvuuden arvio, kaksi tutkimusyksikköä erikseen aikuisille ja erikseen alaikäisille riittää. Sukupuoli-identiteettiperustaisen toiminnan resurssit on suhteutettava muiden ongelmien hoitoon tarvittaviin resurssivaatimuksiin. Psykiatriset häiriöt ovat kautta linjan alihoidettuja ja kaikilla psykiatrian

erikoisaloilla vallitsee erikoislääkärivaje. Tarkoituksenmukainen hoidon porrastus - myös tässä asiassa - mahdollistaa hyvän hoidon kaikissa psykiatrian alojen erityisosaamista vaativissa ongelmissa.